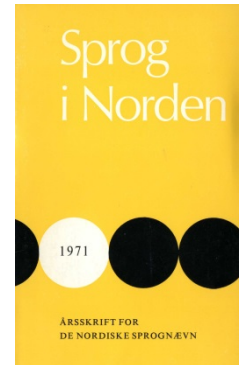

Sprog i Norden

Titel: Svenska lån från danskan, norskan och finskan
Forfatter: Gösta Bergman
Kilde: Sprog i Norden, 1971, s. 49-55
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Dansk Sprognævn

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Svenska lån från danskan, norskan och finskan

Av Gösta Bergman

1

Att för Sveriges del göra upp en balansräkning för det inbördes nordiska språkutbytet faller sig inte så lätt, även om man begränsar sig till införseln, vad vi har mottagit. Svårigheten ligger främst i att urskilja vad som verkligen är inlånat. De skandinaviska språken är så pass lika varandra att många lånord kan passas in i vårt system med helt oansenliga justeringar. Det är lättare att urskilja lån från finskan. En annan svårighet är att klart hålla isär danska och dansk-norska, bokmålet i äldre tid.

Jag erinrar också om vår hemmadanska, skånskan och sydhalländskan. Då stockholmarens Levertin i "Konflikter" (1885) skrev: "ty redan *tecknade det sig till* skymning", så var det utan tvivel för hans del en danism, egentligen en kontamination av da. tegne til — t.ex. "det tegner til god høst" — och sv. det artar sig till, såsom Sven Rothman menar i Språk och Stil 11: 60. Men för Evald Ljunggren i Festskrift till K. F. Söderwall s. 355 är "det tecknar sig till regn" "gammalt godt sydsvenskt riksspråk, utförligt exemplifieradt af Lindfors (1815) och Cavallin (1875)".

Ganska ofta är det slutligen svårt att avgöra om tyskan eller danskan är den närmaste lånekällan för vår del.

Sedan man gjort dessa reservationer får man säkert konstatera att av de nordiska språken danskan leder stort som långivare. Det gäller alltifrån medeltiden till nu. Det är ju här inte fråga om att ge en allsidig översikt över våra lånetransaktioner. Jag kan bara ge några exempel och jag tar dem från de två senaste århundradena, som också är de som forskningen särskilt uppmärksammat. Man konstaterar att 1800-talets lån från danskan i märklig mån koncentrerats till senare delen av

århundradet, särskilt 80- och 90-talen. Först några fall där man kan tveka mellan danska och tyska.

Avsnitt i betydelsen del av tidrymd eller skrift heter på danska afsnit, på tyska Abschnitt. Man vet att det i danskan påtalades som lån från tyskan redan 1765. Vi har belägg för ordet sedan 1840, men SAOB vill klokt nog inte avgöra om det är lånat direkt — alltså som översättningslån — från tyskan eller med danskan som mellanhand. ”Nyare lån från t.l.d. (föga br.)” hette det i SAOB 1898.

Samma tveksamhet gäller *avstickare* i uttrycket göra en avstickare. Det är känt i danskan sedan slutet av 1700-talet, SAOB säger: ”*after t. einen abstecher machen, hvilket utgör en efterbildning af mnt. enen afstæker maken; jfr d. gøre en afstikker*”. Det äldsta belägg ordboken funnit är hos Levertin (1883). I mera bildlig användning, utvikning från ämnet, är det känt redan 1874.

Storartad hos Tegnér 1832 kan vara översatt från ty. grossartig eller övertaget från da. storartet.

Andra likartade exempel, där man dock snarast vill tänka sig lån från danskan, är *gräll*, da. grell, av ty. grell. Man finner det först hos Levertin (1883). Även i danskan tycks det vara relativt sent, det blev enligt ODS vanligt först i senare hälften av 1800-talet. Vidare *framhäva* i betydelsen framhålla, da. fremhæve, ty. hervorheben, och *ta avstånd från*, da. tage afstand fra, ty. Abstand nehmen (von etwas). SAOB konstaterar 1898: ”ny anv.; i sht i tidningspråket, för öfrigt mindre br.” Äldsta belägg från Soc.Dem. 1891: ”Sedan (Hj. Branting) uppfordrat (socialist)kongressen att taga afstånd från (anarkismen)”. 1894 skrev Tor Hedberg i Nordisk Tidskrift: ”I själfva verket har konsten alltid tagit och kommer alltid att taga afstånd från verkligheten, på samma gång den bibehåller den i sikte.”

Som exempel på mera säkra danismer från 1800- och 1900-talen kan nämnas *hänsyn*, som hos Sturzen-Becker har neutralt genus såsom i danskan. Det betecknas i Dalins ordbok (1852) som ”nytt ord, lånat ifrån danskan och redan allmänt brukadt i de adverbliella uttrycken: Med h. af, i h. till, i betraktande af, i anseende till.” Vidare *försändelse* i Sv. Författningssaml.

1847, *samfärdsel*, av Dalin (1854) också betecknat som nytt ord, *levebröd* hos Sturzen-Becker (1855), *obönhörlig* hos Sturzen-Becker (1862), *säregen* V. Rydberg (1872) — brännmärkt 1874 av J. E. Rydqvist i Sv. Spr. Lagar som danism —, *miss-tänkliggöra* i tidskriften *Samtiden* 1873, *tillnärmelsevis* (1883), *genombrott* i betydelsen omvälvning i tänkesätt, efter Georg Brandes "Det moderne Gjennembruds Mænd" (1883), *racka ned på*, ytterst tyskt, i Soc.Dem. 1892, *spydig*, ytterst tyskt (1892), *lyhörd*, tidigast (1894) skrivet lydhör, av da. lydhør, *förståelse* (1889), vanligare efter 1900, t.ex. hos Levertin.

Från vårt århundrade har vi *bil* (1902), *begivenhet* i betydelsen stor händelse, ytterst tyska Begebenheit, med enstaka belägg från slutet av 1800-talet; det betecknades som nytt ord av SAOB (1898). *Hæleri* införde straffrättskommittén 1940 som beteckning för viss efterföljande delaktighet i förmögenhetsbrott. Kommittén anförde att det "heter i Norge heleri, i Danmark Hæleri, i Tyskland och Schweiz Hehlerei samt i Holland heling". Auktorrättskommittén införde 1952 *upphovsrätt*; Nämnden för svensk språkvård hade dessförinnan uttalat att "en svensk form upphovsrätt skulle bidra till en önskvärd dansk-norsk-svensk enhetlighet i terminologin, som icke minst inom rättsväsendet eftersträvas". *Vrövel*, ovederhäftigt prat, smörja, kan vara lån från da. eller no. vrøvl. Det finns visserligen också i sydsvenska dialekter. Det var ett ord som Arthur Engberg gärna använde, men redan Sturzen-Becker hade det.

Den gången i betydelsen på den tiden är sannolikt en danism av senare datum. "Den gången han skref denna roman", skrev Levertin 1905 och Fredrik Böök i "Resa genom Sverige" (1924): "Jag fick 25 öre om dagen och födan, det var gängse priset den gången." Kanske efter motsvarande användning i danskan, säger SAOB.

Bland våra personnamn finner vi också lånord, låt vara av en annan klass. De är propria, egennamn. Förnamnen skiljer sig dock från släktnamnen genom att vara fria, oskyddade. Bland mera produktiva mansnamn av danskt ursprung från olika tider kan nämnas *Frode*, *Gunder*, *Jörgen*, dansk form av Georg, *Kaj*, *Ove* och *Sören*, bland kvinnonamnen *Bodil*, *Görel*, *Rigmor*, *Tove* och *Tyra*.

När det gäller våra lånord från norskan erinrar jag på nytt om att den klassiska norska litteraturen — jag tänker framför allt på de fyra stora, Bjørnson, Ibsen, Lie och Kielland, som utövade ett starkt inflytande hos oss — var skriven på ett språk som på papperet om också inte i uttalet knappast skilde sig från danskan. Ett ord som *rabalder* kunde i och för sig vara en danism likaväl som en norvagism, men efter allt att döma är det förmedlat till oss av den norska pressen. Det förekommer i början av 1890-talet i samband med den s.k. norska frågan, t.ex. i uttrycket "politiskt rabalder" i tidningen "Vårt Land" (1893). Norrmännen har i varje fall i förhållande till oss prioritet till ordet. Redan Wergeland skrev ett "Satans rabalder". I Danmark är det känt redan av Matthias Moth, som började skriva sin ordbok 1680.

Säkrare är det norska ursprunget till *samrøre*, best. form samrøret. I betydelsen förbindelse, särskilt klandervärd förbindelse mellan personer eller partier är det enligt SAOB inlånat från norska *samrøre*, i best. form *samrøren*; omsatt till svenska borde det alltså ha blivit *samröra*. Det neutrala genus hos oss beror på analogi med byte, gifte, samtycke o.d., som SAOB framhåller. Äldsta bokförda belägg finner man i riksdagens andrakammarprotokoll för 1895: "Man kan befara ett oskäligt uppgifvande å ömse sidor (inom den norsk-svenska unionen) af den nationella sjelfständigheten, en "Samrøre" med ett ord, som för oss svenskar bör vara lika motbudande som för våra bröder norrmännen." Aftonbladets referat av samma anförande hade "ett 'samrøre'".

Ett tidigt 1800-talslån är *huldra* om skogsrå, på norska *hulder*, best. form *huldra*, även *huldre*, plur. *huldrer*. A. A. Afzelius i "Svenska folkets sago-häfder" (1853) har det som en av de första och Viktor Rydberg i "Snöfrid" (1876): "Det var Snöfrid. / Djupt i skogen stundom såg man henne, / älskligare huldra aldrig fanns."

Flera fisknamn är norska. Jag nämner ett av de senaste förvärven, *uer*, på norska också *uer*, även *uver* och *ur* (*Sebastes norvegicus*), även kallad rödfisk.

Karakteristiskt lånord från norskan hos oss liksom i flertalet europeiska språk är skidtermen *slalom*, en sammansättning av *sla* (jämn sluttning) och *lång* (sammanhängande spår av något som är draget eller släpat, bana); motsatsen är *kneikalom* (åkning i backe med gupp, ju flera desto bättre). Samband med skidor har också stamavledningen *sväv*. I specialbetydelsen som sportterm tycks den vara tidigast känd i norskan. NRO definierar den som "skihoppers svevande bevegelse gjennom luften" och citerar efter Dagbl. 1937: "(Han) lignet Birger Ruud i svevet." I Expressen 14.2.1960: "Strax innan Recknagel gjorde sitt jättehopp hade finländaren Entio Hyytiä landat på 92 m efter ett utmärkt sväv." SAOBs arkiv har ett belägg från tidningen Vi (1954): "en liten sax med skidorna under det våldsamma svävet, en liten skönhetsfläck på nedslaget djupt därnere i underbacken . . ." ODS känner det däremot inte från sportspråket, men i andra betydelser har danskan det liksom de andra skandinaviska språken. I sammanhanget nämner jag *splitkein*, egentligen eng. split cane (kluvet rör), det laminerade trämaterial som används bl.a. till skidor. Vår stavning av diftongen med *ei* pekar på norsk förmedling.

Enligt SAOB är *platinaräv* lånat från norska *platinarev*, namnet på den silverrävsvarietet som har platinagrått skinn. Det kan hos oss beläggas från 1938 och betecknas av ordboken som "nytt ord".

Jag nämner att Telegrafstyret i Norge 1956 föreslog termen *telexera* för att sända meddelanden över telex. Den svenska språknämnden anslöt sig till den norska rekommendationen.

Eng. *airway* har i Sverige hetat luftfartsled. Men Luftfartstyrelsen har också använt ordet *luftled*. Då justitiedepartementet utarbetade sitt förslag till luftfartslag ställdes frågan till den svenska språknämnden (1956) om *luftled* kunde rekommenderas. Nämnden erinrade om att Norge redan hade just *luftled*, Danmark däremot *luftvej*, och rekommenderade för sin del *luftled*, som nu är officiellt.

Under 1960-talet blev det engelska lånordet *escalation* aktuellt i samband med kriget i Vietnam. Så småningom, i själva verket ganska snart och som det förefaller nästan samtidigt, kunde man möta nationella översättningar, i norskan *opptrap-*

ping, i svenskan *upptrappning* och i danskan *optrapping*. Vem var först? "Vel delvis efter no. *opptrapping*, sv. *upptrappning*", säger den danska språknämnden och citerar Information 27.7. 1965 som skriver: "Nordmændene har valgt at oversætte eskalation ved optrapping, og det var måske en idé at lancere det?" Den norske nämnden har bokfört *opptrapping* från Arbbl. något tidigare samma år. Samtidigt talar den om att svenskarna har *upptrappning*. Fallet är typiskt. Den snabbhet som ord kan spridas med i dag via radio, TV och press kan göra det svårt eller omöjligt att fastslå vem som är upphovsman.

Till slut nämner jag några från norskan övertagna äldre och nyare personnamn: *Bjarne, Erling, Odd, Olav, Torleiv* och *Öjvind*, även skrivet och uttalat *Eyvind*, t.ex. Eyvind Johnson.

3

Det finska inslaget i vårt språk kan naturligtvis inte mäta sig med det danska och norska, men är därför inte betydelselöst. Till de äldsta lånen hör *pojke*, med medeltida belägg — Arboga stads tänkebok 1455 —, finska *poika*, till de yngsta *sisu* från 1920-talet, finska *sisu* (seg uthållighet), och *sauna*, finska *sauna* (bastu). Däremellan fick vi t.ex. *pijälä*, finska *pieksu* (pijälä med näbb), *känga*, finska *kenkä* (sko), den flätade *konten*, finska *kontti*, en representant för den finska näverkulturen, de nu föräldrade måttsorden *kappe*, finska *kappa*, och *parm*, som i Parmmätargatan på Kungsholmen i Stockholm, finska *parmas* (barm, ett gammalt mått). Ännu kan man kanske höra någon citera det gamla talesättet "Kom i min famn, sa parm-mätarn!" Vi har vidare *rappakalja* (smörja) av finska *rapa* (smuts) och *kalja* (svagdricka).

Åtskilliga fennicismerna tillhör starkt vardagliga eller slangartade stilsnitt. Det gäller räkneorden *yks* och *kaks*, finska *yksi* och *kaksi*, i vardaglig finska också *yks* och *kaks*, använda som hemligt språk av knallarna. Det gäller *hyvens* (bra), finska *hyvin* (bra), *musta* (kaffe), finska *musta* (svart), uttrycket i bara *pajtan* (i bara skjortan), finska *paita* (skjorta), *pärkla* (spela falskt, egentligen jävlas), av finska *perkele* (djävulen). Mera spritt — Rietz betecknar det i sitt dialektlexikon (1867)

som "Riksspr. (i hvardagligt tal)" — är *kola* (dö), ibland förlängt till *kola vippen*, finska *kuolla* (dö).

Finska namn hos oss är bl.a. *Aina*, *Helmi*, *Ritva*, *Saima* och *Toini*.

Sist och slutligen borde jag också ge exempel på finlands-svenska uttryck som har tagits upp av rikssvenskar. Ett av dem är just *sist och slutligen*, en pleonasm som kan ge en tilltalande avrundning åt en framställning.

Litteratur om skandinaviska och finska lånord i svenskan

- T. Andersson*, Sturzen-Beckers danismer. SoS (= Språk och stil) 18 s. 54—74.
- R. G:son Berg*, En danism (rank). SoS 3 s. 144.
— Några danismer. SoS 4 s. 189—192.
— Levertinska danismer. SoS 11 s. 245—282.
- G. Bergman*, Västgötaknallarna och deras hemliga språk, månsing. Nysv. Stud. 9 s. 153—238 (Finska lånord).
— Danska som blivit svenska. I: Provinsialismer och skråspråk. 1943 s. 80—90.
- H. Celandér*, Språklig skandinavism. SoS 4 s. 70—91.
— Danismer i nusvenskt ordförråd. SoS 8 s. 201—250.
— Några danismer hos Snoilsky. I: Svenska studier t. Gustaf Cederschiöld 1914.
- B. Collinder*, Introduktion i språkvetenskapen. 1941. S. 66 f. (Finska lånord).
- E. Hellquist*, Det svenska ordförrådets ålder och ursprung. 1929—30. S. 542—560.
- J. E. Hylén*, Danismer hos Gustav av Geijerstam. SoS 13 s. 162—200.
— Ett nytt fång danismer. SoS 17 s. 112—125.
— Danismer hos O. P. Sturzen-Becker. I: Årsredog. för h.a.l. i Nyköping 1915—16. 32 s.
- N. Linder*, Regler och råd. 3 uppl. 1908. S. 188—189.
- E. Ljunggren*, Bidrag till belysning af Levertins "danismer". I: Festskrift t. K. F. Söderwall 1912, s. 317—360.
- A. Noreen*, Tala svenska med svenskarne. I: Spridda studier 2 s. 68—74. 1903.
- H. Olsson*, Danismer hos Per Hallström. SoS 16 s. 91—131.
- S. Rothman*, Danismer i Oscar Levertins språk. SoS 11 s. 36—71.
- J. E. Rydqvist*, Svenska språkets lagar 5 s. 233 f. 1874.
- N. Svanberg*, Danismer i Friithiofs saga. Nysv. Stud. 6 s. 293—295.

